

ғыдан жеке-жеке сөз таптар болып зерттелуімен ерекшеленеді.

1. Хасенов Ә. Тіл біліміне кіріспе. – Алматы: Рауан, 1990. – 181 б.
2. محمد رزق شعي، الوظائف الدلالية للجملة العربية، دراسة لعلاقات العمل النحوي بين النظرية والتطبيق، مكتبة الآداب، القاهرة، ص 304، 1428 هـ - 2007 م.
3. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі: Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 248 б.
4. مصطفى الغلالي، جامع الدروس العربية، الجزء الثاني و الثالث، ص 646، صيدا بيروت، مكتبة العصرية 2003 - 1423 هـ.

5. Жұбаева О. Қазақстанда және Қытайда жарық көрген қазақ грамматикаларының лингвистикалық сипаты // Қазақ грамматикасының өзекті мәселелері. – Алматы: Кіе, 2007. – Б. 7-54.

6. Сарсембаева Н.А. Артикльді және артикльсіз тілдердегі белгілілік/белгісіздік категориясы. – Алматы: Арыс, 2006. – 288 б.

7. Балқыбекова Ы. Қазіргі қазақ тіліндегі бір сөздің қайталануы арқылы жасалған сөз байланыстары: фил.ғыл. канд. ... дисс.: 10.02.02. – Алматы, 1998. – 148 б.

8. جمال الدين ابن هشام الأنصاري، مغني اللبيب عن كتب الأعاريب، تحقيق محمد علي حمد الله، دار الفكر، الطبعة الأولى، 1412 هـ - 1992 م. 1016 ص

Кулмамырова Ж.К.

Синтаксические особенности определения в арабском и казахском языках

В статье были рассмотрены синтаксические особенности определения в арабском и казахском языках

Kulmamyrva J.C.

Syntactic features of the definitions in the Arab and Kazakh

Article considers syntactic feature of definition in the Arab and Kazakh

Ж. Құзар,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты

«АҚ ЖӘНЕ ҚАРА» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ

XX ғасыр лингвистикасында тілді қарым-қатынас пен таным құралы ретінде ғана емес, ұлттық мәдени код ретінде қарастыру қарқынды бағытта дамып келеді.

Тіл - антропоцентристік құбылыс. Ол адам үшін қызмет етеді. Бұл барлық тілдерге тән ерекшелік. Сондықтан да болар, қазіргі заман лингвистикасында структурацентристік сипаттағы зерттеулерден гөрі, антропоцентристік бағыттағы ізденістер қатары үздіксіз жалғасуда.

Тілді антропоцентристік тұрғыда зерттеу мына төмендегі бағыттармен ерекшелінеді. Олар: «тіл және адамның рухани белсенділігі», «тіл және ойлау», «тіл және адам физиологиясы», «тіл және психология», «тіл және таным», «тіл және қоғам», «тіл және мәдениет», «тіл және этнос».

Әр ұлттың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені бейнелеу тәсілдері бар. Ол ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеттің, философиясының негізін құрайды. Қазіргі ғылымында «концепт» терминінің қарастырылуы лингвистика мен философияның өзара әсерінің күшеюіне байланысты. Материалдық және рухани мәдениет дамыған сайын ұлттық ойлау

да дамиды. Жалпы «концепт» термині когнитивтік лингвистика ғылымының қажеттілігінен туындай отырып, лингвистикалық ақпаратты психологиялық, адамның таным әрекетімен ұштастырады. Логика ғылымында «концепт» термині мен «ұғым» термині бара-бар терминдер ретінде қарастырылады. Демек, концепт ұғымдық ақпараттан басқа психологиялық, этимологиялық, прагматикалық, мәдени ақпараттарды да білдіреді. Лингвомәдениет тануда концепт жалпы белгілі бір этнос мәдениеттің басты элементі, адамның менталды әлемнің басты ұяшығы деп танылады.

Тіл білімінде концепт термині алғаш рет XX ғасырдың 20-30- жылдары қоршаған орта құбылыстарын тіл әлемінде бейнелеу мәселесін зерттеуге байланысты пайда болды.

Орыс лингвист ғалымы В.В. Колесов «концепт культуры образ - понятие - символ» мақаласында С.А. Аскольдов - Алексеевтың концепт жайлы ойлары мен сөздері Г. Шпептің «загруженные объемы смысла», А. Лосевтің «принципиальное значение» жайлы іліміне, С. Франктың уақыттан тыс мазмұн идеясына жақын келетіндігін, А.А. Потебняның

сөздің ішкі формасы жайлы ойларын еске салатындығын айтады. В.В. Колесов концепт ұғымын қазіргі зерттеу жұмыстарында кездесетін мәдени концепт ұғымымен байланыстыра келіп, концепт-сөздің мағыналық толығының негізгі нүктесі, әрі мағыналық дамуының ең соңғы шегі, яғни, мәдениеттегі мазмұндық қатары молайған ұғым концепт болады, деген анықтама береді [1, 68].

Аталған терминнің ғылымға беку кезеңі осы қолданудағы ерітілікпен, мағынасы мен формасы бойынша жақын терминдермен ұқсастықтарына байланысты болды. Осыған байланысты концепт терминіне берілген анықтаманы нақтылау туралы мәселе пайда болады. Үлкен энциклопедиялық сөздікте концептіге мынадай анықтама береді: «концепт латын тілінен ой, түсінік атауының мағынаның мәні, яғни ұғымның мазмұны, осы атаудағы зат мысалы, ай атауының мағыналық мәні жердің табиғи серігі». «Үлкен ағылшын-орыс сөздігінде» концепт сөзі «ұғым, идея» сонымен қатар, «жалпы түсінік» деген ұғым екендігі айтылады [2, 670].

В.С. Кубрякованың «Когнитивтік атаулар сөздігінде» берілген анықтамаға сүйенер болсақ, «концепт лингвокогнитивтік құбылыс ретінде біздің санамыздың менталды және психикалық ресурстарының және адамның білімі мен тәжірибесінің көрсеткіші болып табылатын ақпараттық құрылымның единицасы; адамның санасында, психикалық жүйесінде қалыптасқан дүние бейнесінің мазмұндық бірлігі» [3, 6].

Тіл біліміндегі тың да, өзекті мәселелерінің бірі концепт туралы ғалымдардың тұжырымдарынан олардың әрқайсысының концептке қатысты белгіні, ерекшелікті анықтағаны, кейбірінің ой түйінін сабақтастығы, ал жалпы тұтастай алғанда, концепт табиғатының сәл де болса айқындалғанын байқаймыз.

Концептілік жүйе тіл арқылы берілетін белгілі бір кезеңдегі дүниетаным нәтижелерін тіркейтін, жеке тұлға тарапынан емес, бүкіл ұжым тарапынан жасалатын құрылым. Лингвистикалық талдау жасалған концептілік жүйе яғни, концептілер жиынтығы бірте теориялық құрылым, бірте дүниетанымдағы субъективтік тәжірибенің нәтижесі ретінде беріледі. Объектінің концептілік моделі оның белгілер жиынтығын көрсетуімен шектеліп қана қоймай, сонымен қатар, қосымша жағдайлар уақыт,

идеология, мәдениет т.б. дамуымен бірге қарастырылады.

Концептілік зерттеу белгілі бір этностың лексикасы мен фразеологизмдерінде сақталған дүниенің мәдени ұлттық бейнесін «сандауға» мүмкіндік береді. Әрбір этнос қоршаған әлемді өзінше таниды, яғни өзіндік «дүниенің тілдік бейнесін» жасайды.

Ғалым Н.Д. Арутюнованың ойынша, мәдени концепт философиялық, этикалық тұрғыдан өзара ұқсас терминдер. Бұл сөдер таңбалайтын ұғымдарды философиялық, этикалық ғылыми зерттеулер қарастырады. Дегенмен, ол сөздер кез келген тілдің жиі қолданыстағы бірліктер қорына кіреді, яғни, сол тіл өкілінің әрқайсысына түсінікті мағынада қолданылады [4, 89].

Бұл мәселе жөнінде, В.А. Маслова мәдени ақпарат тілдің номинативті бірліктері арқылы төрт тәсілмен: «мәдени семалар», «мәдени ая», «мәдени концептілік», «мәдени коннотациясымен» берілетіндігін және мәдени концептінің негізі тек жеке тілдік тұлға емес, сонымен қатар, лингвомәдени таным тұрғысынан жалпы қоғамдағы әлем бейнесінің өзегі болып табылатын тұрмыстық мағыналы тілдік бірліктер екендігін айтады [5, 205].

Түс табиғаты универсалды, барлық адамзатқа ортақ бояу реңкті түрлі халықтардың көріп, қабылдауы бірдей. Түс ең алдымен көру арқылы алынатын ақпарат. Алынған кез келген білім тілдік рәсімдеуді қажет етеді. Тек тіл ғана біздің интеллектіміздің қызмет етуін қамтамасыз ететін таңбалық жүйе.

Түр-түс тілдік таңбаға ие болғанда әр халықта әр түрлі де, бірдей, не ұқсас та болуы мүмкін. Оның әр түрлі атауға ие болу сол этникалық топтың өзіндік ерекшелігіне, дүниені танудағы тілдің ұйымдастырушылық қабілетіне байланысты. Бұған өмір сүру ортасы құбылыстары, сол ортада адам танымы мен тілдің өзінің түрлі ішкі, сыртқы факторлар негізінде диалектикалық дамуы әсер етеді. Басқа жағынан алғанда, көзге бірдей көрінетін объективтілік құбылыс түс, жарық субъективтілік, этникалық қабылдауда ерекшелікке ие болуы мүмкін. Қабылдаудағы айырмашылық пен әр тілде тілдік құралдар арқылы әлемді концептуалдау тұжырымдау, тіпті өзара туыс этникалық топ арасында салыстырмалы түрде әр деңгейде болуы да ғажап емес.

Ал түр-түстің әр түрлі халықтар тілінде таңбалануының бірдейлігі, жақындығы мен

ұқсастығы олардың логикалық құрылымдарындағы мазмұн ұқсастығынан хабар етеді. Мұндай жағдайда типтік элементтерді салыстырудың, оның ортақ немесе ішінара ортақ уәждемесін табудың когнитивтік зерттеу үшін маңызы зор. Түр-түс ұғымының әр халықтағы айырмашылықтарын негіздеу субъектінің этностың менталды қасиеттерін, ұлттық сипатын саралауға, индивидуалды болмысын танытуға септігін тигізсе, ұқсастықтары мен тендігін табу жалпы тілдерге ортақ тілдік универсалийлерді, түстік архетиптерді табуға көмектеседі.

Концепт этностың рухани өмірінің ұжымдық қазынасы және ол әрқашан мәдени реңкте болады, сондықтан да ол ұлттық ерекше дүниетанымды түсінуде басты компонент болып саналады. Концепт этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақпан ұрпаққа берілетін ықшам, әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөніндегі сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым. Мәдениетті, атап айтқанда, рухани мәдениетті жан-жақты әрі терең зерттеу тілдегі сөздің ауқымды тобын концептіге жіктеуге мүмкіндік береді.

Қазақ тіл білімінде «концепт» теориясы лингвистикалық сипатта нақты, жан-жақты бір тілдің материалдары негізінде де, туыс немесе туыстығы жоқ әр түрлі тілдер материалдары негізінде салыстыра салғастыра зерттеле бастады. Оның кейбір белгілері мен ойтүрткі болар нышандары: Н. Уәлиев, С. Сәтенова, Ғ. Смағұлова, Қ. Жаманбаева, С. Жапақов, Ж. Ұматова сияқты ғылыми зерттеу еңбектерінде байқалады.

А. Ислам өз зерттеуінде мәдени концептілердің ұлттық үлгілеріне тән ортақ және ерекше белгілердің ішкі лингвомәдени мәнін ашу үшін олардың тілдік көрінісін, белгілі бір ұғымды білдіретін сөздің этимологиясын, тіркесу жақтарын айқындау қажеттігіне ерекше көңіл бөлген. Автордың пікірінше, осындай кешенді сараптама ғана өмірлік мәні бар дүниетанымдық концептілерді шынайы мәнін ашуға мүмкіндік береді [6,25].

Қазақ тіліндегі түр-түс лексикасы «табыс», «тағдыр» концептілерімен тікелей байланыста алынып қазақ дүниетанымдағы ақ, түс арқылы өмірдегі сәтті сәтсіз тұстарды дейнелей алады: ақ жол, аққа құдай жақ, ақ өлім, т.б.

«Ақ» қараға қарама - қарсы түс. Бұл осы сөздің түстік, реңктік мағынасы. Мысалы: «Ақ

серке қой бастайды, ақын жігіт той бастайды» деген мақалдағы, сондай ақ «ақ жаулығы ананың, ақ көрпесі баланың» деген мақалдағы ақ атауы өзінің негізгі түстік мағынасын аңғартып тұр. Бірақ бұдан барлық жағдайда ақ атауы тек ақ түсті ғана білдіруге тиіс деген ұғым тұрмау керек. Ақ атауының ақ түске қатысы бола тұрса да, оған алшақтап кеткен, тіпті логика - семантикалық байланысын, қатыстығын мүлдем үзген ауыс мағыналары мен символикалық мәндегі қолданыстары жиі кездеседі.

Қазақ тіліндегі «ақ» түстің ұлттық дүниетанымдағы алатын орны, оның символдық мәні ерекше. Қазақ халқында ақ пәктік пен адалдықтың нышаны, қуаныш пен жақсылықтың белгісі, махаббат, үміт, қайырымдылық деген ізгі сезімдердің символы.

«Ақ» түстің қазақ тіліндегі ізгі тілек, жақсылық, бақыт мағынасы. Қазақ халқы ізгі ниет, жақсы тілек, пәк сезім, адал көңіл тәріздес жан дүние құбылыстарына ақ көңіл, ақ тілеу, ақ пейіл, ақ жарқын деп ат қойып, бұларды «ақ» түсінің көмегімен ардақтап аялап келген. Қазақ дүниетанымның осы логикалық пішіні, қазақ көркем ойлауының осы эстетикалық талғамы, тілде көрініс тапқан осы лингвистикалық заңдылық қазақ тілінің қатпарларының бәрінен кеңінен орын алған. Қазақ тілінде тазалық, пәктік, күнәсіздік, мөлдірлік, шынайылық, жақсылық, мейірімділік секілді дерексіз ұғымдар «ақ» түстен ассоциацияланып, қазақ дүниетанымның ұлттық ерешелігін көрсетеді. Өйткені, ақ түс қазақ үшін ең қасиетті түс.

Қазақ дүниетанымында «ақ» түс жақсылықтың, өмірдің нышанын аңғартып, қазақ халқының ұлттық тілдік қолданысында жағымды ұғым түсінік қалыптастырылған. Жалпы ақ түстің қазақтар үшін символы ақ тілеуді, жақсылықты, ақ ниетті, тазалықты, пәктілікті білдірген. Мысалы: *ақ бесік, ақ бөпе, ақ босаға, ақ отау, ақ орда, ақ неке: Жеті айлық бала, біреу тәйт десе де түсе қалады. Қазір нағыз шепік кезе... ақ ауыз шағы зой. ақ- ақ жүрек, ақ ауыз, ақ көз, ақ саусақ, ақ сақал, ақ табан, ақ бас, ақ тамақ, ақ білек, ақ дида, ақ жүз, ақ иық, ақ көкірек* [7,30];

Әрине, әр халықтың дүние танымында, символдық жүйесінде ақ тазалық пен пәктікті білдіреді. Бұған дәлел ағылшын тілінің фразеологиялық тіркесін қарастырсақ: *«white lie»* яғни сөзбе сөз аударсақ, ақ өтірік, біреудің

көңілін ауыртпау үшін айтылатын өтірік. «white day» сөзбе сөз ақ күн, бақытты күн, «white than white» ақтан да аппақ деген «күн-нәсіз пәк» яғни қазақ тіліндегі судан тұнық, сүттен ақ тіркесіне баламалас келеді. Ал «white hands» деген тіркесінде ақ жүрек дегенді білдіреді.

Табиғат құбылыстарында ақ түске байланысты тіркестер де кездесіп жатады. Мысалы: «Ақ жауын, ақ боран, ақ қар, ақ сүт тұмар», ағылшын тілінде де сондай баламалар бар. Олар: *white frost ақ қырау болса, white squall бұлтсыз дауыл дегенді білдіреді.*

Қара бұл түстің анықтамасы түсіндірме сөздіктерде «ақтың қарама қарсы түс». Қара түс қазақтың ұғымында арамдық пен жаман ниетті т.б. көрсетеді. «Ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс» тіркесіндегі «ақ айыпсыз, күнәсіз», «қара айыпты, күнәлі» деген мағынада. Мысалы: «Аузынан ақ ит кіріп, қара ит шығу». Қара - қара бет, қара жүрек, қара қыз, қара табан, қара борбай, қара сан, қара қарын, қара өзек, қара бауыр, қара құлақ, қара тіл, қара сирақ, қара тақым, қара сіңір, қара сақал

Қорытындылай келгенде, түр түс концептісіне байланысты символдар мен халықтың салт дәстүрі, әдет ғұрпы, наным сенімі рухани мәдениеттің негізі. Бұлардың әрқайсысы филологиялық тұрғыда әр халықтың өмір салтының қоршаған орта мен дүниені танудағы алғышарттарының негізгі тұтастығына айналды. Бұлар белгілі бір жүйені құрай отырып, осы жүйе арқылы белгілі бір ой, сезім, іс әрекеттен көрініс тауып, дәстүрдің, тұрмыс салттың мақсаты мен мәнін айқындайды. Тіл тек ойды білдірудің немесе оның тікелей көрінісі ғана емес, ең әуелі сол ойды әр ұлттың

өзіндік танымына ғана тән, мыңдаған жылдар бойына дарытқан этнопсихологиялық, дүниетанымдық негізде құрап беруші құрал болғандықтан, ғаламды тану тілді терең құрылымдарынан зерттеуден бастау алады. Яғни мәдени рухани әлемнің ең ежелгі үлгісі ретінде мифтік сана, мифтік танымның бізге жеткен материалдары дүние, әлем, жаратылыс жөнінде хабар береді, ал сол мәлімет символ ретінде халықтың ұғым түсінігінен көрініс тапқан.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі түр-түстердің ұқсамаған мәдениетте жалпылық, ортақтық қасиеттерімен қатар, жеке тілдерге тән ерекшеліктерін байқаймыз, әрі бұл сол ұлттың тілінде, фразеологиялық қорында бейнеленіп ұлттық мәдениеттің терең қатпарынан сыр шертетіндігін көре аламыз. Сонымен қатар, әр бір ұлттың тілінің қалыптасуына, сол халықтың басып өткен ұзақ тарихы мен ұлттық дәстүрі, салт-сана, әдет-ғұрпы негізгі себеп бола алады.

1. Колесов В.В. Концепт культуры: образ-понятие-символ // Вестник С-Петербургского ун-та. Серия 2, Литература и язык. - 1992. - Вып. 3. - С.68-73

2. Большой англо-русский словарь / под. ред. И.Р.Гальперина.- М., 1987.-С.-670

3. Кубрякова Е.С. Языковое сознание и языковая картина мира. Филология и культура. Тамбов: Изд-во ТГУ, 1999.С-6-13

4. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека.- М: Языки русской школы, 1999.-896

5. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию.-М: 1997.-205

6. И. Айбарша «Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті» (салыстырмалы-салғастырмалы лингво-мәдени сараптама) // Филология ғылыми дәреж. алу үшін дайын. диссертация автореферат. - Алматы, 2004

7. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Т.Жанұзақов.-Алматы: Дайк-Пресс, 2008-29-30 бет.

Ж. Кузар

Лингвокультурный аспект концепта цвета «белого и черного» на английском и казахском языках

В статье рассматривается определение понятия «концепт» как основы категории «познания», а также различные взгляды ученых по данной проблематике. Основной акцент направляется на цветосимволику концепта цвета «белого и черного» на английском и казахском языках в лингвокультурном аспекте.

J. Kuzar

Linguistic and cultural aspect of the concept of color "black and white" in English and Kazakh languages

Article considers the definition of concept as the base of the categories of cognition, also gives the different views of scientists on this problem. And it is also devoted to the linguistic and cultural concepts of colors 'white and black' in English and Kazakh languages. By the help of language we can distinguish and find similarity of two different cultures.